

А. П. ГОЛОВАЩУК

Анна Петрівна Головащук, аспірант Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДОПОМІЖНИХ РЕПРОДУКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Допоміжні репродуктивні технології (далі – ДРТ) є одним із вагомих досягнень ХХ століття. До сьогодні серед науковців тривають дискусії щодо правового, медичного, та морального аспектів ДРТ.

Актуальність дослідження даної теми обумовлена відсутністю належного правового регулювання у цій сфері, що, у свою чергу, зумовлює появу низки юридичних питань, які потребують відповіді. Нові розробки у галузі репродуктивної медицини привертають увагу до правових аспектів застосування програм допоміжних репродуктивних технологій, які використовуються при лікуванні безпліддя. З огляду на актуальність цієї проблеми, необхідно зазначити, що ДРТ на сьогодні є мало вивченим у юриспруденції.

З різних аспектів ДРТ досліджували у вітчизняній та зарубіжній юридичній літературі такі автори, як: Н. Аблятіпова, О. Баллаєва, Т. Дробішевська, Я. Дрогонец, Л. Красавчикова, О. Лукашева, М. Малєїна, Г. Романовський, З. Ромовська, К. Світнев, І. Сенюта, Р. Стефанчук, С. Стеценко, О. Хазова, Н. Хараджа, П. Холлендер та інші. У науковій літературі допоміжні репродуктивні технології розглядалися загалом у контексті права на життя чи права на здоров'я або ж в аспекті репродуктивних прав.

Україна належить до числа держав, у яких допоміжні репродуктивні технології дозволені на законодавчому рівні. Положенням ч. 7 ст. 281 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) закріплено право на проведення ДРТ, де зазначено: «Повнолітні жінка або чоловік мають право за медичними показаннями на проведення щодо них лікувальних програм допоміжних репродуктивних технологій згідно з порядком та умовами, встановленими законодавством»¹.

У Наказі Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Інструкції про порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій» від 23 грудня 2008 р. № 771 (далі – Наказ МОЗ № 771), дано визначення поняття допоміжних репродуктивних технологій: «ДРТ – це методики лікування безпліддя, за яких маніпуляції з репродуктивними клітинами, окремі або всі етапи підготовки репродуктивних клітин, процеси запліднення і розвитку ембріонів до переносу їх у матку реципієнтки здійснюються в умовах *in vitro*»².

До нормативно-правових актів, якими регулюється ДРТ в Україні, також належать Сімейний кодекс України та Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19 листопада 1992 р. № 2801-ХІІ.

У ст. 48 названого Закону визначено: «Застосування штучного запліднення та імплантації ембріона здійснюється згідно з умовами та порядком, встановленими центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, за медичними показаннями повнолітньої жінки, з якою проводиться така дія, за умов наявності письмової згоди подружжя, забезпечення анонімності донора та збереження лікарської таємниці»³.

Статтею 123 Сімейного кодексу України регламентовано визначення походження дитини, народженої в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій.

На сьогоднішній день у світі існує велика кількість видів ДРТ, що застосовуються при лікуванні безпліддя. Аналізуючи зміст Наказу МОЗ № 771 можна зробити висновок, що в Україні застосовуються наступні різновиди допоміжних репродуктивних технологій:

- запліднення *in vitro* – спосіб лікування безпліддя, при якому запліднення яйцеклітини здійснюється поза організмом жінки. Також має назву екстракорпоральне запліднення, або штучне запліднення;
- внутрішньоматкова інсемінація – одна з форм лікування безпліддя і може бути проведена шляхом введення підготовлених спермій у порожнину матки;
- донорія гамет або ембріонів – процедура, за якою донори за письмово оформленою, добровільною згодою надають свої статеві клітини – гамети (сперму, ооцити) або ембріони для використання в інших осіб у лікуванні безпліддя;
- сурогатне материнство – один із видів лікування безпліддя. Однак нормами чинного законодавства України не визначено поняття сурогатного материнства, воно існує лише в суспільних відносинах, пов'язаних із сучасними репродуктивними технологіями⁴;
- метод ІКСІ (від міжнародної назви методу ICSI – Intracytoplasmic Sperm Injection);
- методика ІМСІ (від міжнародної назви IMSI – Intracytoplasmic Magnificant Sperm Injection);
- метод МЕЗА (від міжнародної назви MESA – Microsurgical epididymal Sperm Aspiration);
- метод ПЕЗА (від міжнародної назви PESA – Percutaneous Sperm Aspiration);
- метод ТЕЗА (від міжнародної назви TESA – Testicular Sperm Aspiration);
- метод ТЕЗЕ (від міжнародної назви TESE – Testicular Sperm Extraction);
- перенесення гамет, зигот або ембріонів до фаллопієвої труби (ГІФТ, ЗІФТ і ЕІФТ) та інші.

Необхідно зазначити, що діючі нормативно-правові акти в Україні стосовно допоміжних репродуктивних технологій загалом спрямовані на закріплення права на застосування ДРТ та регулювання медичної сторони даного питання, залишаючи юридичний аспект без належної уваги. Тому існує нагальна потреба у розробці та прийнятті спеціального закону. Потрібен закон, у якому будуть закріплені такі важливі аспекти:

- чітко визначено основні терміни та поняття, що застосовуються у ДРТ;
- умови і порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій;
- збереження лікарської таємниці та відповідальність за розголошення інформації, що стала відома медичному персоналу при проведенні допоміжних репродуктивних технологій;
- правові аспекти донорства гамет та ембріонів, а також права й обов'язки донора;
- правові аспекти зберігання та кріоконсервація донорських гамет та ембріонів;
- використання донорських гамет та ембріонів;
- питання щодо вибору статі майбутньої дитини;
- права осіб, щодо яких застосовуються допоміжні репродуктивні технології;
- право власності на ембріон, а також право на зберігання і використання гамет та ембріонів;
- право на вибір донора;
- договір сурогатного материнства та інше.

Розглядаючи досвід інших держав, зазначимо, що Російській Федерації, наприклад, ДРТ регулюються Федеральним законом «Про основи охорони здоров'я громадян у Російській Федерації» від 21 листопада 2011 р. № 323-ФЗ та Наказом Міністерства охорони здоров'я Російської Федерації від 30 серпня 2012 р. № 107н «Про порядок використання допоміжних репродуктивних технологій, протипоказання і обмеження до їх застосування».

У Республіці Білорусь досліджуване питання регламентовано Законом «Про допоміжні репродуктивні технології» від 7 січня 2012 р. № 341-3, яким передбачено такі види ДРТ, як: екстракорпоральне запліднення; сурогатне материнство; штучна інсемінація.

Законодавство Італії у галузі допоміжних репродуктивних технологій досить консервативне. Закон Італії «Про норми допоміжних репродуктивних технологій» від 19 лютого 2004 р., № 40 не тільки повністю забороняє сурогатне материнство, а й істотно обмежує інші репродуктивні технології. Згідно із цим законом заборонені репродуктивні програми за участю третьої сторони, тобто сурогатне материнство і донорство⁵.

Загалом, допоміжні репродуктивні технології дозволені у Англії, Греції, Грузії, Ізраїлі, Іспанії, Індії, Казахстані, деяких штатах США.

Одним із важливих аспектів у правовому регулюванні досліджуваного питання є визначення вікової межі для осіб, щодо яких можуть бути проведені ДРТ. Як зазначалось вище, нині в Україні застосування допоміжних репродуктивних технологій допускається щодо осіб, які досягли 18 років, однак не встановлено верхню вікову межу, після досягнення якої ДРТ не застосовуватимуться. Така необхідність обумовлена насамперед захистом інтересів майбутньої дитини, оскільки потенційним батькам у досить зрілому віці буде складно належним чином турбуватися про неї. Також необхідно враховувати і фактор зниження їхньої соціальної активності. Наприклад, у Республіці Білорусь екстракорпоральне запліднення і штучна інсемінація не застосовуються щодо пацієнтки, яка досягла 50 років.

Вважаємо, що в Україні також необхідно встановити граничну вікову межу для жінок у 49 років. Оскільки згідно з медичними даними дітородний (фертильний) вік жінки може тривати саме до цього віку. Також необхідно враховувати і тривалість життя жінок та чоловіків в Україні. За даними служби статистики середня тривалість життя в Україні становить: для чоловіків – 65,2 року, для жінок – 75,5 року⁶. У випадку, якщо жінка народить дитину у віці 49 років, то на момент її повноліття матері виповниться 67 років.

У правовому регулюванні ДРТ важливе місце посідає питання необхідності перебування потенційних батьків у шлюбі під час проходження програми ДРТ. Також немає відповіді на питання, чи може бути проведена програма ДРТ для самотньої жінки.

В Україні немає фактичної заборони самотній жінці скористатися ДРТ, зокрема такою методикою, як штучне запліднення. Що ж стосується сурогатного материнства, то тут ситуація значно складніша, оскільки у більшості випадків клініки відмовляють у проведенні програми сурогатного материнства і рекомендують жінкам укласти шлюб. На нашу думку, така відмова є порушенням права жінки на материнство, а також прав пацієнта. У випадку, коли жінка має медичні показання до проведення програми сурогатного материнства, вона може нею скористатися незалежно від її сімейного статусу. Медичні показання для застосування допоміжних репродуктивних технологій визначено у Наказі Міністерства охорони здоров'я України від 23 грудня 2008 р. № 7717.

Наприклад, у Російській Федерації перебування потенційних батьків у шлюбі не має значення для проведення ДРТ. Згідно з ч. 3 ст. 55 Федерального закону «Про основи охорони здоров'я громадян у Російській Федерації» чоловік і жінка, незалежно від того, перебувають вони у шлюбі чи ні, мають право на застосування допоміжних репродуктивних технологій за наявності обопільної інформованої добровільної згоди на медичне втручання. Самотня жінка також має право на застосування допоміжних репродуктивних технологій за наявності її інформованої добровільної згоди на медичне втручання⁸.

Враховуючи зазначене вище, можна дійти висновку про те, що нині в Україні існує потреба в належному правовому регулюванні допоміжних репродуктивних технологій. Чинним законодавством не регулюється низка важливих аспектів, а тому виникає потреба у прийнятті закону, який буде спрямований на визна-

чення правових та організаційних основ застосування допоміжних репродуктивних технологій і забезпечення прав громадян при їх застосуванні.

¹ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.

² Наказ Міністерства охорони здоров'я України № 771 від 23.12.2008 року «Про затвердження Інструкції про порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0263-09

³ Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19.11.1992 р., № 2801-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2801-12

⁴ Аблятіпова Н. А. Проблеми сурогатного материнства в Україні / Н. А. Аблятіпова // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. / Одес. нац. юрид. акад. – О., 2009. – Вип. 51. – С. 167–173.

⁵ Законодавство Італії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.irtsa.com.ua/ru/legislation/italy.html>

⁶ Аналітична записка «Щодо напрямків соціальної підтримки сім'ї в контексті реалізації демографічної політики в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/940/>

⁷ Головащук А. П. Допоміжні репродуктивні технології як спосіб реалізації права на материнство // Верховенство права, законність та права людини: Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 28–29 червня 2012. – Київ. – К.: Центр правових наукових досліджень, 2012. – С. 32.

⁸ Федеральний закон Російської Федерації «Про основи охорони здоров'я громадян у Російській Федерації» від 21 листопада 2011 р. № 323-ФЗ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=LAW;n=131658>

Резюме

Головащук А. П. Правове регулювання допоміжних репродуктивних технологій.

У статті аналізується правове регулювання допоміжних репродуктивних технологій в Україні. Опрацьовано нормативно-правову базу з даного питання.

Розглянуто аспект встановлення граничного віку для осіб, щодо яких будуть застосовані допоміжні репродуктивні технології. Також досліджено питання можливості проведення репродуктивних технологій для осіб, які не перебувають у зареєстрованому шлюбі.

Наведено приклади законодавчого регулювання допоміжних репродуктивних технологій у зарубіжних країнах.

Ключові слова: допоміжні репродуктивні технології, сурогатне материнство, запліднення *in vitro*.

Резюме

Головащук А. П. Правовое регулирование вспомогательных репродуктивных технологий.

В статье анализируется правовое регулирование вспомогательных репродуктивных технологий в Украине. Обработано нормативно-правовую базу по данному вопросу.

Рассмотрены аспект установления предельного возраста для лиц, в отношении которых будут применены вспомогательные репродуктивные технологии. Также исследован вопрос возможности проведения репродуктивных технологий для лиц, не состоящих в зарегистрированном браке.

Приведены примеры законодательного регулирования вспомогательных репродуктивных технологий в зарубежных странах.

Ключевые слова: вспомогательные репродуктивные технологии, суррогатное материнство, оплодотворение *in vitro*.

Summary

Golovashchuk A. Legal regulation of assisted reproductive technologies.

This article analyzes the regulation of assisted reproductive technologies in Ukraine. Processed legal and regulatory framework on this issue.

Considered aspects determination the age limit for persons to whom will apply assisted reproductive technology. Also investigated the possibility of reproductive technologies for people who are not in a registered marriage.

This article gives examples of legal regulation of assisted reproductive technology in foreign countries.

Key words: assisted reproductive technology, surrogacy, fertilization *in vitro*.

Отримано 29.04.2013